

Hermeneutica literară între vechile și noile paradigme epistemologice din științele culturii

Lucia CIFOR

Lucrarea *Hermeneutica literară între vechile și noile paradigme epistemologice din științele culturii* vizează luarea în dezbateră a principalelor mutații survenite în spațiul științelor culturii la nivelul epistemologiei. Noile paradigme, care se succed într-un ritm destul de alert pentru țările est-europene, intră în conflict cu vechile paradigme. Spiritul unei „noi sinteze”, care animă științele culturii în cea de-a doua jumătate a secolului al XX-lea, vine să amelioreze consecințele negative ale superspecializării (atomizarea, fragmentarismul etc.) și ar putea constitui un punct de plecare în gestionarea conflictelor apărute între *vechi* și *nou* și în țările multă vreme intolerante și opace față de revoluțiile științifice din alte părți.

După decenii de atomizare a cercetărilor literare cauzate de specializările excesive, abordările globale, viziunile integrative, fundamentate pe *inter-* și *pluridisciplinaritate*, au devenit o necesitate. În cercetările avansate din Europa și din lume, *studiile literare* sunt de neconceput fără contribuția *studiilor culturale*, iar acestea din urmă nu au putut niciodată neglija imensul și complexul câmp de studiu reprezentat de operele literare. Pe plan internațional, științele literaturii sunt de neconceput fără rezultatele furnizate de științele culturii. De altfel, reflexe ale mutațiilor din planul epistemologic al domeniului se pot vedea și la nivelul terminologiei aferente. *Științele literaturii* (termen impus în spațiul german) sunt redenumite (mai ales în spațiul francez și francofon) drept *studii literare*. Științele culturii care înglobează *studiile literare*, fără a se reduce la acestea, sunt astăzi redenumite (și redefinite), mai ales în spațiul american, drept *studii culturale*.

După opinia noastră, știința care poate gestiona în mod eficient și economic, autoritar și inspirat totodată, trecerile continue de la *studiile literare* la *studiile culturale* (și invers) este *hermeneutica literară*, o disciplină cu o situație încă imprecisă în spațiul cultural și academic românesc. Hermeneutica literară poate să ofere parametrii necesari, dacă nu chiar modelul euristic al noii sinteze metodologice, a cărei necesitate a devenit o evidență. Hermeneutica literară este în egală măsură o ramură a hermeneuticii tradiționale și un tip de hermeneutică modernă. În primul caz, rădăcinile ei se află în vechea filologie, cu care un timp s-a și confundat și cu care continuă să se interfereze. În cel de-al doilea caz, hermeneutica literară își află multiple întemeieri: în *hermeneutica generală* fundamentată de Schleiermacher, în *teoriile hermeneutice* datorate lui Peter Szondi, Hans-Robert Jauss, dar și în *teoriile lecturii* ilustrate de Wolfgang Iser, Umberto Eco, Paul Cornea, Matei Calinescu ș.a. Nu poate fi ignorată apoi *hermeneutica textului* a lui Paul Ricoeur, de la care se revendică numeroase școli de hermeneutică din Franța ori din țările francofone. De asemenea, hermeneutica literară ar putea fi (re)întemeiată plecând de la *lingvistica textului* a lui Eugeniu – definită ca „ermeneutica del senso”,

care s-a dezvoltat, într-o oarecare măsură, în succesiunea hermeneuticii lui Schleiermacher.

Ca disciplină actuală, hermeneutica literară nu poate să evite confruntarea cu ceea ce numim astăzi *științele literaturii* (în tradiție germană) sau *studiile literare* (în tradiție franceză), precum și cu alte discipline interpretative. De succesul sau insuccesul acestei temerare activități depind viitorul disciplinei, statutul și sarcinile ei specifice. Până la atingerea acestui obiectiv, *hermeneutica literară*, mai ales în spațiul românesc, rămâne un termen destul de ambiguu, acoperind realități heterogene. De multe ori este vorba despre o formulă întrebuintată pentru a acoperi neclarități de principiu ori practici interpretative aglutinate. În ceea ce ne privește, credem că hermeneutica literară poate reprezenta o cale importantă de depășire a limitelor inerente unui anumit pozitivism (și neopozitivism) din științele culturii și ale literaturii. Spiritul preponderent pozitivist din cercetarea literară are mai multe explicații. Una dintre acestea trebuie căutată în succesul aproape de masă al structuralismului (o formă de neopozitivism) de proveniență mai ales franceză. Or, Franța a fost multă vreme spațiul predilect al noilor maestri de gândire. Mai degrabă gloriei mediatică¹ decât fondatori de școli de cercetare, noii *maîtres à penser* sunt la originea multor *mode științifice*. În spațiul țărilor ex-comuniste, tot ce venea din Vest era demn de imitat, fiindcă venea din spațiul gândirii libere. Nu este de mirare că multe elemente de modă culturală sau chiar *mòdele științifice* ale Franței s-au transformat aici în *modele*, ba chiar în *modele epistemologice* supreme. Științele literaturii au avut de ales între modelele de cercetare de factură pozitivistă (de secol al XIX-lea) și seducătoarele analize ale structurilor. Stilul greoi de cercetare se vedea confruntat cu *plăcerea textului* și caracterul emfatic al *scriiturii*. Generațiile mai vechi și cele mai noi au ales o vreme lucruri diferite. Cu timpul, alegerile lor s-au amestecat până la indistinție.² Dar, desigur, *mòdele* sau *modelele* franceze nu au fost singurele care au influențat studiile literare. În special după deceniile 7-8 ale secolului trecut, s-au făcut cunoscute, mai peste tot, dar și la noi, chiar dacă într-o măsură mai modestă, anumite școli de semiotică culturală, *New Criticism*-ul și *New-ul Historism*-ul americane, precum și *hermeneutica literară* de proveniență germană (Școala de la Konstanz), în câteva dintre formele ei: *estetica receptării* a lui Hans-Robert Jauss, mai puțin sau abia în ultimul timp, și *teoria lecturii* ori *antropologia literară* fundamentate de Wolfgang Iser. A mai fost și influența lui Paul Ricœur, adeptul conjugării semioticii cu hermeneutica, lucru pe care el l-a și înfăptuit în *hermeneutica textului*, ca și în *teoria metaforei*.

Hermeneutica literară este un domeniu în continuă dezvoltare pe plan mondial. Mai întâi, hermeneutica este foarte dezvoltată și diversificată în patria ei de origine, Germania, țara care i-a dat pe cei mari hermeneuți: de la Chladenius și F.D.E. Schleiermacher, la W. Dilthey și Martin Heidegger, până la Hans-Georg Gadamer, Manfred Franck, ca să ne oprim numai asupra marilor nume ale hermeneuticii filosofice.

¹ Pentru detalii despre epoca structuralistă franceză, a se vedea, cel puțin: Toma Pavel, *Mirajul lingvistic. Eseu asupra modernizării intelectuale*, traducere de Mioara Tapalagă, București, Editura Univers, 1993; Dan-Eugen Rațiu, *Disputa modernism-postmodernism. O introducere în teoriile contemporane asupra artei*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2001.

² Ar fi extrem de instructivă cercetarea istoriei științelor literaturii din perioada comunistă, în vederea evidențierii factorilor care au provocat înlocuirea unor paradigme cu altele. Hermeneutica literară ar putea să abordeze tema cu și mai multă eficiență, dată fiind vocația ei interogativă și sintetică, ca și întemeierea pe analiză laborioasă și discernământ.

De extracție germană sunt și câteva mari ramuri ale hermeneuticii biblice. Schleiermacher, Karl Barth, Rudolf Bultmann și Paul Tillich sunt întemeietorii unor curente importante ale teologiei protestante, dar și eminenți inovatori în domeniul hermeneuticii. Contribuțiile unui Rudolf Bultmann, de exemplu, creatorul *hermeneuticii demitologizante*, sunt cvasigeneralizate în hermeneutica filosofică, în hermeneutica religiilor și, evident, nu ar putea fi trecute cu vederea nici de hermeneutica literară. Aceasta din urmă este, de asemenea, foarte bine reprezentată în Germania prin corifeii Școlii de la Konstanz (Hans-Robert Jauss, Wolfgang Iser s.a.), ca și prin Roman Ingarden, Peter Szondi s.a. În spațiul italian, hermeneutica este asociată cu numele lui Emilio Betti și Gianni Vattimo (cunoscuți, mai ales, ca teoreticieni ai hermeneuticii generale ori ai celei filosofice), dar și cu Umberto Eco, semioticianul convertit la hermeneutică în ultima parte a activității sale. În spațiul francez, în care structuralismul a marcat vreme de decenii cercetarea literară, Paul Ricoeur este revendicat, mai ales în ultimii ani, drept întemeietorul unui tip de hermeneutică literară. Mai influenți decât acest hermeneut – format în cea mai mare măsură la școala de hermeneutică filosofică germană, dar influențat și de hermeneuticele speciale ale psihanalizei, marxismului și antropologiei – s-au dovedit a fi postructuraliștii de tipul lui Roland Barthes (din a doua etapă a activității sale), Jacques Derrida, adepții și promotorii unei hermeneutici antimetafizice, negative. Nu există, la nivel mondial, o unitate de vederi în ceea ce privește statutul și sarcinile hermeneuticii literare, deoarece, pe de o parte, este un domeniu în plin proces de dezvoltare, pe de altă parte, liniile de evoluție sunt specifice contextelor cultural-științifice în care funcționează școlile de cercetare.

Cu toate aceste dezvoltări, datând mai ales din cea de-a doua parte a secolului al XX-lea, față de alte ramuri ale hermeneuticii tradiționale, precum hermeneutica biblică sau cea a textelor juridice, hermeneutica literară se află în situația unei rude sărace, cum s-a exprimat Peter Szondi. La fel se prezintă hermeneutica literară și față de numeroasele curente și școli ale hermeneuticii filosofice din secolul al XX-lea (Wilhelm Dilthey, Martin Heidegger, Hans-Georg Gadamer, Paul Ricoeur, Emilio Betti, Jacques Derrida s.a.) Deși nu puțini (sau nu puțin importanți) au fost cei care au pledat – încă de la mijlocul secolului al XX-lea – pentru conjuncția semiologiei cu hermeneutica (Paul Ricoeur) sau pentru o reîntemeiere a așa-zisei istorii literare ca hermeneutică (Hans-Robert Jauss), problematica hermeneuticii literare rămâne insatisfăcător reprezentată în revistele și studiile de specialitate.

La nivel global, situația hermeneuticii literare ar putea fi succint descrisă prin evocarea principalelor contexte istorice și epistemologice care au favorizat dezvoltarea unui anumit tip de hermeneutică literară. Aceste contexte ar putea fi reduse la patru mari centre de influență și de dezvoltare: contextul *german* (Peter Szondi, *Einführung in die literarische Hermeneutik*; Manfred Franck, *Das Sagbare und das Unsagbare: Studien zur französischen Hermeneutik und Texttheorie*; Wolfgang Iser, *The Range of Interpretation* s.a.); contextul *italian* (Emilio Betti, *Teoria generale della interpretazione*; Umberto Eco), contextul *francez* (Paul Ricoeur, *Du texte à l'action: essays d'herméneutique*; Jacques Derrida, *De la Grammatologie*) și contextul *anglo-american* (Eric D. Hirsch, *Validity in Interpretation*, New Haven, Yale University Press, 1967; Susan Sontag, *Against Interpretation*; David Hoy, *The Critical Circle: Literature, History and Philosophical Hermeneutics* s.a.). Trebuie spus însă că, în toate aceste cazuri, scrierile de hermeneutică literară nu pot fi abordate în afara unei familiarizări cu

problemele generale ale hermeneuticii dezbătute de diverși filosofi-hermeneuți (Martin Heidegger, Hans-Georg Gadamer, Collingwood, Gianni Vattimo), ca și de filosofi ai religiilor (Mircea Eliade, Ioan Petru Culianu) ori de epistemologi și antropologi (Gaston Bachelard, Gilbert Durand).

Pe acest fundal, situația hermeneuticii literare în cadrul studiilor românești este de înțeles până la un punct. Departe de a fi privilegiată, hermeneutica literară are, mai degrabă, o situație imprecisă. Una dintre cauze este ignorarea serviciilor euristice și epistemologice imense pe care această disciplină le poate aduce cercetării. O altă cauză, legată de cea dintâi, este receptarea inadecvată a unor contribuții de acest gen. Descrierea, analiza și evaluarea în baza unor criterii unitare, pertinente și relevante a gândirii și modelelor hermeneutice dezvoltate, în momente și pe direcții diferite, de Mircea Eliade, Ioan Petru Culianu, Adrian Marino, Vasile Lovinescu și Alexandru Paleologu, ar putea diminua dificultățile cu care se confruntă cei care vor să abordeze disciplina și chiar să o profeseze. În ce ne privește, credem chiar că o tentativă de revalorificare a unor contribuții românești de hermeneutică (cele mai multe cu ecou internațional), dintr-un unghi epistemologic modern și unitar, ar reprezenta un dublu câștig: *sincronizarea cu modelele epistemologice actuale și (re)contextualizarea cercetării literare românești în spațiul internațional*.

Revalorificarea scrierilor românești de hermeneutică literară (teoretică și practică) dintr-un unghi epistemologic modern și unitar înseamnă o sincronizare *de facto* a cercetării literare românești cu cercetările la nivel internațional, pornind de la premisele interne existente. Elementele de gândire hermeneutică prezente în scrierile lui Mircea Eliade încă din etapa românească de creație (a se vedea volumul de eseuri *Oceanografie* din 1934)³ sunt foarte puțin cunoscute și deloc sau puțin corelate cu gândirea teoreticianului miturilor și simbolurilor de mai târziu. De asemenea, exegeza literară a Mircea Eliade, exegeza scrisă de către Ioan Petru Culianu în siajul celei dintâi sunt exemplare sub aspectul hermeneuticii literare aplicate, dar nu sunt omologate ca atare în cercetarea românească. Dacă Mircea Eliade și Ioan Petru Culianu sunt teoreticieni dublați de practicieni ai hermeneuticii, Vasile Lovinescu și Alexandru Paleologu sunt, mai cu seamă, maeștri ai hermeneuticii aplicate. Diferiți ca formație și erudiție, cei doi exegeți literari, unici în felul lor, nu sunt încă suficient de cunoscuți și asimilați de cercetarea literară românească din cauza singularității lor. Cum formula *critic literar* a fost vehement respinsă de Paleologu însuși, contemporanii lui au ales să-l numească *eseist*, termen care, departe de a-l mai aminti pe Montaigne (prețuit mult de scriitorul român), s-a demonetizat prin abuz de întrebuițare.

În ceea ce-l privește pe Adrian Marino, acesta rămâne teoreticianul *en titre* al hermeneuticii, teoretician de un tip special – dublat de un ideolog (după cum s-a caracterizat singur), practician al unei hermeneutici angajate. El este, de altfel, și singurul autor care utilizează termenul *hermeneutică* în titlurile mai multor scrieri, mai întâi în studiul *Pentru o hermeneutică a ideii de literatură*⁴ („Caiete critice”, 11/1982), apărut și în versiune engleză.⁵ Celelalte studii de hermeneutică sunt *Hermeneutica lui*

³ Cf. Mircea Eliade, *Oceanografie*, ediția a doua, București, Editura Humanitas, 1991.

⁴ Cf. Adrian Marino, *art. cit.*, în „Caiete critice”, nr. 11/ 1982.

⁵ *Idem*, *The Necessity of a Hermeneutics of the Idea of Literature*, în *Literary Theory and Criticism. Festschrift in Honor of René Wellek* (Bern, Peter Lang, 1984).

*Mircea Eliade*⁶ și *Hermeneutica ideii de literatură*.⁷ Un teoretician al hermeneuticii ca Adrian Marino este relativ cunoscut, deși nici pe departe în măsura cuvenită, întrucât nu există cercetări sistematice și consistente consacrate hermeneuticii sale, după cum sunt cunoscute, dar nu și evaluate într-un mod competent, studiile de hermeneutică literară ale lui Eliade și Culianu. Dacă studiile de hermeneutică literară ale lui Eliade, Culianu, Marino sunt întrucâtva cunoscute (chiar dacă nu și perfect asimilate), contribuțiile românești de hermeneutică datorate lui V. Lovinescu și Al. Paleologu (ori lui C.Noica, Sergiu Al-George ș.a.) nu au fost studiate dintr-un unghi unitar, specializat, care să pună în valoare detaliile unor gândiri și ale unor practici exegetice de mare importanță pentru cultura și filosofia românească. Perspectiva hermeneuticii literare din care ar putea fi abordați teoreticienii și practicienii hermeneuticii literare mai sus amintiți este una de maximă relevanță și relevanță atât pentru problematica interpretării textelor literare, cât și pentru relevarea originalității și productivității gândirii hermeneuticii românești.

Eforturile lui Adrian Marino, cel mai mare teoretician și susținător al hermeneuticii din perioada contemporană nouă, ar trebui reluate și continuate. După cum se știe, în intenția regretatului erudit, *Hermeneutica lui Mircea Eliade* avea drept scop *punerea în valoare – poate și instituirea, dacă nu chiar inventarea – unei tradiții hermeneutice în cultura română, de la care să ne revendicăm (măcar în parte) pentru ca noi și alții să nu plutim total în gol.*⁸ Adrian Marino a creat un adevărat program de dezvoltare a unei tradiții hermeneutice românești, plecând de la imperativul asumării tradițiilor locale în conjuncție cu cele globale (hermeneutica filosofică, hermeneutica religioasă, hermeneutica literară). În spațiul acestui program se înscriu *Hermeneutica ideii de literatură*, precum și, chiar dacă nu în integralitatea lor, *Critica ideilor literare* și, mai ales, cele șase volume ale *Biografiei ideii de literatură* (apărute între 1991 și 2000). Eforturile sale de întemeiere a unei școli de hermeneutică românească, bazate și pe reactualizarea ori revalorificarea contribuțiilor de hermeneutică ale lui Mircea Eliade, trebuie continuate prin atragerea în același câmp de studiu a altor nume prestigioase de hermeneuți literari, care, fără a avea anvergura lui Mircea Eliade, rămân foarte importanți pentru gândirea hermeneutică românească, pentru modelele hermeneutice dezvoltate, pentru fixarea unei terminologii specifice și, mai ales, prin ceea ce s-ar putea numi *lupta pentru metodă și adevăr în cercetarea românească*.

În afară de Mircea Eliade (foarte studiat și chiar preluat de unii dintre marii hermeneuți și antropologi moderni, precum Paul Ricoeur, Gaston Bachelard ș.a.), despre care și Ioan Petru Culianu a scris o monografie exemplară (*Mircea Eliade*, apărută în Italia, în 1978, ulterior, în 1995, fiind tradusă și la noi), teoreticienii și practicienii hermeneuticii românești nu s-au mai bucurat (decât sporadic, în articole de presă literară sau în prefețe introductive, cazul scrierilor lui Vasile Lovinescu) de atenția pe care o merită. De exemplu, nu există până la ora actuală o monografie Marino. *Alternativa Marino*⁹, cartea scrisă de Adrian Dinu Rachieru, nu este decât o meritorie biografie spirituală, iar nu un studiu aplicat operei de o erudiție imensă a acestui autor. Pe de altă parte, concepțiile hermeneutice ale lui Ioan Petru Culianu (cunoscute și din *Studiile românești* ale acestuia, dar și din ansamblul operei) nu sunt suficient de exploatate din

⁶ *Idem*, *Hermeneutica lui Mircea Eliade*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1980.

⁷ *Idem*, *Hermeneutica ideii de literatură*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1987, p.5.

⁸ *Ibidem*, p.5.

⁹ Cf. Adrian Dinu Rachieru, *Alternativa Marino*, Iași, Editura Junimea, 2002.

acest unghi. Puțin cunoscute, dacă nu ignorate sau inadecvat receptate sunt și *modelele hermeneutice* impuse de originalul hermeneut Vasile Lovinescu (adept al hermeneuticii tradițional-esoterice, de coloratură cabalistică și islamică, în contribuții publicate mai ales postum: *Creangă și creanga de aur*, *Monarhul ascuns*, *Interpretarea esoterică a unor basme și balade populare românești*, *Mitul sfâșiat*, *Incantația sângelui*, *Jurnal alchimic*, *Al patrulea hagialâc*) ori cele create de Alexandru Paleologu, ale cărui cărți de așa-zisă critică literară (sau eseuri) au ca titluri termeni hermeneutici esențiali: *Spiritul și litera*, *Bunul-smțt ca paradox*, *Simțul practic*, *Treptele lumii sau calea către sine a lui Mihail Sadoveanu*, *Ipoteze de lucru*, *Alchimia existenței*, *Despre lucrurile cu adevărat importante*.

Relansarea proiectului Marino de restaurare a tradițiilor hermeneutice românești, prin extinderea și diversificarea câmpului cercetat, se poate face numai pornind de la o viziune unitară, pe baza asumării unei platforme teoretice clar definite.¹⁰ Recuperarea gândirii hermeneutice românești și reevaluarea din unghi modern a modelelor sau tradițiilor hermeneutice existente pot să conducă la crearea celor mai bune premise pentru atragerea în câmpul hermeneuticii a tuturor celor interesați de *erudiție și rigoare*, de *adevăr și metodă* în spațiul studiilor literare și la optimizarea rezultatelor cunoașterii și cercetării literare în ansamblu.

Hermeneutica literară împarte, în aparență, aproximativ același domeniu de studiu cu celelalte științe ale limbii și literaturii, tradiționale sau moderne. Dintre științele tradiționale au fost amintite deja filologia, lingvistica, istoria limbii, istoria și critica literară, teoria literaturii. Împreună cu acestea trebuie pomenite: estetica, poetica, stilistica, semiotica, cu toate ramificările lor specifice. Unele dintre disciplinele amintite (poetica, stilistica) au cunoscut o dezvoltare deosebit de intensă în secolul al XX-lea, așa încât ar putea fi trecute în rândul științelor moderne ale literaturii. Lor li se alătură științele moderne de graniță precum: *sociopoetica*, *antropologia literară*, *științele imaginarii*, *mitopoetica*, *mitanaliza*, *mitocritica*, *psihocritica*, *pragmatica*.

Cu toate aceste științe, hermeneutica literară trebuie să se confrunte, pentru a-și impune specificul și identitatea, dar și pentru a-și împlini obiectivele, dat fiind caracterul său *inter- și pluridisciplinar*. Pe de altă parte, nu trebuie uitat faptul că relațiile dintre noua hermeneutică literară și unele dintre vechile ori recente științe ale literaturii sunt relații constitutive, istoricește dezvoltate. O nouă disciplină – cum este și nu este hermeneutica literară – nu poate să se impună atenției doar în baza moștenirii ei istorice, datând de la Schleiermacher și chiar dinaintea lui. Ea trebuie să intre în dialog cu toate disciplinele mai sus amintite și să funcționeze, dacă nu ca un *organon* pentru *științele literaturii* (*ale textului*, *discursului*, *imaginarii literare* etc.), atunci ca o cale de evaluare și control epistemologic pentru disciplinele amintite. Asumând sarcina de a evalua și valida interpretările furnizate de hermeneuticele rivale sau complementare, hermeneutica literară se transformă într-o *metahermeneutică*.

Pentru a putea ajunge la un asemenea statut, hermeneutica literară ar trebui să se redefinească, în dublu sens: *în sens regresiv*, urmând linia recuperării trecutului și a fundamentelor ei tradiționale și, mai apoi, *în sens prospectiv*, urmărind legitimarea ei ca

¹⁰ O astfel de platformă teoretică unitară asupra hermeneuticii literare am schițat în cartea *Principii de hermeneutică literară*, în curs de apariție la Editura Universității „Al.I.Cuza” din Iași.

disciplină teoretică și de control epistemologic pentru toate celelalte științe ori discipline ale literaturii.

Din punct de vedere istoric, hermeneutica literară este o ramură a hermeneuticii moderne, ale cărei rădăcini îndepărtate (de unii necunoscute, de alții ignorate) se află în hermeneutica generală a lui Schleiermacher. Aceasta furnizează o primă teorie unitară a interpretării tuturor textelor, indiferent de zona lor de proveniență (literatură, știință, religie etc.) sau de varianta în care circulă (scrisă sau orală). Despre hermeneutica lui Schleiermacher s-a spus că a fost gândită ca fiind „*inversul retoricii și al poeticii*” („*eine Umkehrung der Rhetorik und der Poetik*”) ¹¹. Ținând cont de faptul că dezvoltarea stilisticii moderne s-a făcut pe seama retoricii tradiționale, am putea spune că o *hermeneutică literară* care s-ar revendica astăzi de la hermeneutica generală a lui Schleiermacher nu ar putea fi decât *inversul stilisticii și al poeticii*. Ignorând arheologia stilisticii și poeticii, cât și trecutul hermeneuticii literare, mulți cercetători ai textului literar de la noi (ori de aiurea) asociază (când nu echivalează) termenul de hermeneutică literară cu științele textului literar dezvoltate în secolul al XX-lea, în principal cu stilistica și poetica. Eroarea pare a nu fi gravă, deși este. Hermeneutica literară nu reprezintă stilistica și poetica la un loc, ci tocmai *inversul acestora*. Sursa acestei erori nu ține numai de lipsa de informații cu privire la devenirea științelor textului literar, ci și de ambiguitatea funciară a stilisticii și poeticii practicate în școală. Ele sunt, în fond, din orice unghi ar fi privite (istoric ori sincronice), niște științe pozitivistice, preponderent *descriptive*. În opoziție cu acestea, hermeneutica este o știință non-pozitivistă, idealistă, speculativă și, evident, *interpretativă*. Concret, dacă stilistica și poetica se ocupă cu modalitățile în care textul literar este organizat (la diferite nivele) și funcționează, producând sens, hermeneutica literară are drept obiect de studiu modalitățile de înțelegere/interpretare a sensurilor dezvoltate. O întrebare încă actuală este dacă poetica și stilistica pot să fie științe pur descriptive, dacă nu cumva descrierea este prelungită în interpretare.¹² Răspunsul este că investigațiile stilistice și poetice nu s-au limitat, de multe ori, la a descrie cum se produce sensul la diferite nivele ale arhitectonicii operei literare, ci s-au extins și la interpretarea sensurilor descrise.

În contextul atât de heterogen al științelor literare, surprins aici în linii mari, hermeneutica literară pare, cel puțin la noi (dar nu numai la noi), mai degrabă o știință a viitorului. Acesta este motivul pentru care am ales să vorbim despre *identitatea hermeneuticii literare*, mergând pe linia reconstrucției istoriei și a geografiei literare din care face parte, decât să ne înscriem cu fidelitate pe traiectoria vreunui model hermeneutic existent (Jauss, Ricœur, Eco ș.a.). Aproape oricare „model” ar fi fost hazardat și mai mult sau mai puțin (ne)potrivit, dat fiind că hermeneutica literară nu este, nicăieri în lume, o știință ale cărei principii și platformă teoretică să fie recunoscute ca universale și aplicabile fără rest. Toate curentele și școlile literare importante ale secolului al XX-lea (de la Școala formală rusă, Cercul lingvistic de la Praga, structuralismul francez, Școala de la Konstanz, semiotica italiană, antropologia americană etc.) și-au creat propriile lor tradiții hermeneutice. Legitimarea de principiu a hermeneuticii literare într-un context cultural sau altul nu s-a putut însă face ignorând

¹¹ Apud Eugeniu Coșeriu, *Die deutsche Sprachphilosophie von Herder bis Humboldt*, Teil II, Vorlesung im WS 87/88, Nachschrift von Christian Dorn, Ulrike Maier und Heinrich Weber, Tübingen, 1993, p. 122-123.

¹² Cf. Sophie Rabau, Marc Escola, *Description et interprétation: l'objet de la poétique*, în <http://www.fabula.org/atelier.php>.

specificul epistemologic local, precum și tradițiile fondatoare ale acelei comunități științifice și / sau interpretative. Așa ne putem explica de ce tocmai Germania – patria hermeneuticii generale și a hermeneuticii filosofice – a fost și este țara în care hermeneutica literară este o disciplină devenită tradițională în mediile academice, așa cum nu este încă în România și probabil nici în alte țări subjugate decenii la rând de structuralism.

Ca orice alt tip de hermeneutică, hermeneutica literară se prezintă ca o știință cu un accentuat caracter *interdisciplinar* și *pluridisciplinar*. Ca știință a culturii, ea are relații de vecinătate și relații istorice, uneori relații fundamentale, constitutive, cu alte științe ale culturii, științe hermeneutice sau științe umaniste, cum mai sunt numite, precum istoria și filosofia. Cu istoria – mai ales în ipostază de istorie literară – hermeneutica literară s-a suprapus adesea. Se știe, de altfel, că hermeneutica literară a lui Jauss s-a născut dintr-o nouă înțelegere a istoriei literare, una *provocatoare* la adresa vechii științe a literaturii, cu rădăcini mărturisite în hermeneutica gadameriană. Relațiile hermeneuticii (inclusiv ale hermeneuticii literare) cu filosofia sînt de asemenea relații originare și constitutive. Așa cum am arătat în capitolele anterioare, hermeneutica are și rădăcini filosofice. Hermeneutica generală a fost socotită (de către fondatorul ei) disciplină *filosofică* (=‘teoretică’), iar în secolul al XX-lea, o importantă ramură a filosofiei devine *hermeneutică*. Dimensiunea filosofică a hermeneuticii este una perenă și se explică prin triplul ei caracter: *speculativ*, *interogativ* și *comprehensiv*. Inteligența critică lipsită de aceste calități suplimentare nu face față solicitărilor hermeneuticii.

Cu științele culturii, hermeneutica literară împarte același obiect de cercetare, de pe timpul lui W. Dilthey, cel care a fixat ca obiect al hermeneuticii *domeniul vieții spiritului reflectat în scris, domeniul faptelor culturale*. Opțiunea lui Dilthey are o importanță considerabilă, întrucât sugerează legătura dintre regiunile vieții spiritului (religie, artă, filosofie). Obiectul interpretării este, încă de la Dilthey, un *câmp unificat* al faptelor vieții spiritului. Nu poți să cercetezi un aspect al acestora sau o regiune a culturii fără să ții cont de toate relațiile cu celelalte aspecte sau regiuni ale vieții spiritului. Teza diltheyană va fi dezvoltată de Gadamer, care, vorbind despre interpretarea textelor (și, prin extensiune, și a operelor literare), precizează că asemenea activitate solicită mai multe date, cunoștințe și competențe decât poate conține și oferi știința textelor: „Înțelegerea și interpretarea textelor nu este doar o îndeletnicire a științei, ci ține în mod evident de experiența mundană a omului în întregul ei.”¹³

Dacă ținem cont de faptul că literatura – adică ceea ce merită cu adevărat acest nume, *textul eminent* (Gadamer) – implică și dezvoltă o hermeneutică *sui generis* (o hermeneutică a Ființei), înțelegem mai ușor de ce înțelegerea textelor și înțelegerea imaginilor, simbolurilor etc. din texte *trec totdeauna prin înțelegerea vieții și a lumii* (Paul Ricœur), constituind împreună cu acestea *universul hermeneutic* propriu-zis al hermeneuticii literare.

Potrivit unui cercetător britanic, M. H. Abrams¹⁴, *studiile literare* (în sensul de ‘științe generale ale literaturii’) se pot clasifica, în funcție de teoriile literare subiacente, în patru categorii. O primă categorie este reprezentată de *studiile literare* care își au originea în *teoriile expresive*, în care accentul este pus pe artistul creator, iar opera este

¹³ H.-G. Gadamer, *Adevăr și metodă*, p. 12.

¹⁴ Cf. M.H. Abrams, *The Mirror and the Lamp*, Londra, 1953, apud Oswald Ducrot, Jean-Marie Scaeffler, *Noul Dicționar al științelor limbajului*, București, Editura Babel, 1996, p. 60.

definită ca expresie a subiectivității artistice. Aici se situează stilistica, mai ales stilistica genetică sau estetică (nu stilistica funcțională și nici cea de inspirație behavioristă a lui Riffaterre). O a doua categorie o constituie cele întemeiate pe așa-zisele *teorii obiective ale literaturii*, care pun accentul pe opera creată, identificând *opera* cu structura sa textuală imanentă. Aici se integrează poetica de tip structuralist, dar și alte abordări imanentiste ale literaturii. În cea de-a treia categorie intră *studiile literare* generate de *teoriile mimetice*, care identifică opera cu *realitatea* denotată de operă. Aceste științe studiază literatura în relația sa cu realitatea reprezentată, analizând opera de artă literară în termeni de *referință* și de *lume*. Aici se încadrează majoritatea tipurilor de hermeneutică (de exemplu, hermeneutica textului, teoretizată de Paul Ricœur). În fine, în cea de a patra categorie, intră *studiile literare* întemeiate pe *teoriile pragmatice ale literaturii*, în care accentul cade pe publicul căruia opera îi este destinată. Din perspectiva deschisă de teoriile pragmatice, cercetarea literaturii înseamnă *studiul efectelor pe care opera le produce asupra receptorului*. Se încadrează aici estetica receptării, psihologia și sociologia receptării, un anumit tip de istorie literară, dar și istoria mentalităților, a ideilor etc.

Obiectivul de bază al hermeneuticii literare îl constituie *descoperirea, înțelegerea și interpretarea sensurilor operelor literare*, operații pe cât de simple în aparență, tot pe atât de complicate în desfășurarea travaliului interpretativ propriu-zis. Și aceasta, deoarece atunci când vorbim despre sensurile operei literare, trebuie să precizăm la care sensuri ne referim. Ne putem referi la sensurile „lumii operei” (în termenii consacrați de Paul Ricœur mai cu seamă), ceea ce alții ar numi *referința* operei (reprezentând tot un nivel de sensuri). Sau ne putem gândi la sensurile rezultate din „lucrul operei” asupra lectorului, la cele derivate din *intentio lectoris* (Umberto Eco) sau la cele dezvoltate la nivelul lingvistico-retoric și poetic al textului supus interpretării. În funcție de specificitatea și complexitatea sensurilor căutate, hermeneutica se întâlnește pe terenul interpretării cu alte discipline care au ca obiect de studiu textul operei literare.

Se întâlnește cu filologia, mai ales atunci când este vorba despre un text vechi, cu mai multe ediții, purtând sau nu girul auctorial. De nedespărțit de filologie este *critica genetică*, pe care hermeneutica literară își fundamentează nu de puține ori speculațiile și presupuzițiile interpretative. De un mare folos îi sunt, de asemenea, contribuțiile criticii literare și cele de istorie literară. Pe acestea hermeneutica literară le poate confirma sau le poate infirma. Se poate sprijini pe rezultatele lor pentru a-și construi ipotezele, după cum se poate referi la ele în mod polemic. În acest din urmă caz, ea poate să opună propriile ei presupuziții presupuzițiilor pe care s-au întemeiat interpretările omologate de istoria și critica literară. Într-un astfel de demers hermeneutic, foarte des întâlnit în studiile literare consacrate clasicilor, hermeneutica literară trebuie să poată reconstitui întreg travaliul interpretativ care a condus la rezultatele atestate de critica și istoria literară. Ca să refacă infrastructura judecăților de valoare ori de situare istorică, va trebui să apeleze la *estetică* (la filosofia artei, specificată într-un tip sau altul de estetică ori de poetică), la *istorie* (la toate compartimentele acesteia: de la fapte de istorie social-politică, la istoria ideilor și a artei, până la date de istoria religiei și a moravurilor, a mentalităților și a ideilor), la *științele limbii și ale stilului* (atunci când textul o cere, din pricina limbii vechi sau a limbajului argotic ori din alte cauze) etc. Pentru a putea face față unei întreprinderi de asemenea anvergură, hermeneutul literar trebuie ca el însuși să posede multiple cunoștințe din

toate aceste domenii și din altele pe care o operă sau alta i le-ar pretinde. Altfel spus, el trebuie să fie un erudit, posedând o bogată memorie literară și culturală și având, în plus, apetit speculativ și discernământ. Pe lângă aceste caracteristici generale, practicianul hermeneuticii literare trebuie să fie un profesionist al rigorii. Fără rigoarea înțelegerii, fervoarea speculativă se transformă în emfază. El trebuie să-și autoevalueze în permanență activitatea de interpretare, fiind conștient că există niște *limite ale interpretării*: obiective și subiective.

Hermeneutica literară, ca orice tip de hermeneutică, își controlează în permanență presupuzițiile fondatoare ale demersului interpretativ, conștientizând limitele intrinseci și extrinseci ale activității pe care o desfășoară, *pe măsură ce se desfășoară*. Nevoită să revină asupra a ceea ce face ori de câte ori apar discordanțe între rezultate și presupuzițiile formulate, hermeneutica literară implică și o componentă de *filosofie practică*, un ethos specific al cercetării, o anume umilitate spirituală, fără de care nu poate apărea dorința de a înțelege mai bine, mai mult etc.

În plus, hermeneutica literară – în conjuncția sa cu diverse tipuri de discipline – trebuie să rămână mereu deschisă intuițiilor ce i le poate oferi un rezultat sau altul, pe care, însă, nu le poate adopta fără evaluare și autoevaluare. Încrețoate și suspicioasă, în același timp, față de rezultatele altor științe ale literaturii, hermeneutica literară nu poate neglija determinațiile *extra-*, *para-* și *supratextuale*, alături de care *textul* devine obiect al comprehensiunii, căci se poate întâmpla ca, uneori, tocmai aceste determinații să fie decisive pentru amorsarea unei *alte* interpretări. Textul sau opera literară sunt, întotdeauna, situate în anumite orizonturi culturale, istorice, filosofice. Orizonturile din care fac parte (orizonturi hermeneutice) modelează *înțelegerea și interpretarea textelor*, marcându-le într-un fel sau altul, mimetic sau antimimetic, în consens sau în disensiune cu un anume tip de *Weltgeist* sau de *Zeitgeist*. Raportările negative, polemice sau profund nihiliste față de *trend*-urile epocii in-formează subtil opera, iar o interpretare temeinică nu va putea niciodată să ignore asemenea determinații extrinseci ale organizării operei în termenii ei de lume (*ontos* specific) sau de *poiesis*.

Cunoștințele necesare abordării operei dintr-o perspectivă imanentă, funcționând ca instrumente de analiză structurală, sunt cunoscute în general drept *cunoștințe de specialitate* sau *tehnice*; cunoștințele necesare abordării operei dintr-o perspectivă extrinsecă sunt numite *cunoștințe de fundal* (așa-zisele *Hintergrundwissen*) sau *competențe culturale generale*. Împreună, cunoștințele tehnice și cele de fundal formează un cerc hermeneutic. Raportul dintre ele este unul de corelație obligatorie. Interdisciplinaritatea și pluridisciplinaritatea se concretizează în conjugarea diferitelor cunoștințe și competențe de strictă specializare cu cunoștințele și competențele culturale de nivel general. *Rigoarea* și *erudiția* specifice hermeneuticii tradiționale nu pot lipsi nici din hermeneutica literară.

Caracterul *interdisciplinar* al acestei științe rezidă, așadar, în raporturile pe care le are cu disciplinele fundamentale invocate (filosofie, istorie, antropologie etc.), precum și cu disciplinele generale ale literaturii și ale limbii (precum lingvistica, istoria limbii, istoria și critica literară, poetica, stilistica etc.). Caracterul *pluridisciplinar* reprezintă o consecință a dezvoltării și cultivării caracterului său *interdisciplinar*, o consecință directă a vocației sintetice și un imperativ de fond al investițiilor sale. Altfel spus, hermeneutica literară utilizează în practica interpretativă tot ceea ce îi este util pentru atingerea scopului, care constă în reconstituirea – de multe ori, o reconstrucție – a

sensurilor operei literare. Ea va utiliza în demersul său tot ceea ce este important pentru *aprehendarea, comprehensiunea și explicarea* sensurilor operei, punând la contribuție toate datele pe care le posedă din alte domenii ale cercetării fenomenului literar: de la achizițiile istoriei și criticii literare, la datele cele mai noi ale simbolologiei sau metaforologiei. Pentru ca achizițiile diverse să nu transforme hermeneutica literară într-o simplă operație de însumare de date, într-un inventar (eventual superior) de informații cu privire la un text, selectarea, prelucrarea și înglobarea acestor date heterogene ca proveniență și specific trebuie să se producă conform unei *logici interne a interpretării*, ce nu trebuie niciodată pierdută din vedere. Altminteri, hermeneutica literară riscă să se transforme într-o disciplină cumulativă, oarecum parazitară pe trunchiul și așa destul de ramificat al științelor literare. Astfel de riscuri pot fi evitate doar atunci când demersului interpretativ nu-i lipsește tensiunea speculativă, garantată și controlată de fermitatea acelor presupoziii care posedă forța de a orienta interpretarea și întreaga activitate hermeneutică pe o direcție inechivocă. Oricâte devieri de la această linie s-ar produce prin diversele și necesarele asociații de idei care survin pe parcurs, fermitatea direcției de interpretare se păstrează atunci când nu sunt pierdute din vedere premisele, *ipotezele de lucru* cu care s-a pornit. Intuirea nucleului original al operei (acel *Keimentschluss* de care vorbea Schleiermacher, „decizia embrionară” a textului), mobilizează, pe de o parte, eforturile de asimilare a unui volum cât mai mare de date, favorizând, pe de altă parte, integrarea organică a tuturor datelor reținute în sisteme concentrice de dezvoltare a sensului, prin raportări permanente și succesive la punctul de pornire. Conchizând, hermeneutica literară ar trebui să probeze, pe lângă vocația *sintetică și sistematizatoare*, și o mare *capacitate de integrare* a datelor furnizate de alte științe, tinzând în mod asimptotic spre statutul unei discipline *integraliste*.

În plan istoric și geografic, hermeneutica literară se întâlnește mai puțin ca disciplină speculativă și mai mult ca practică interpretativă. În spațiul culturii române, abia de există preocupări de a împământeni teoria hermeneuticii generale, cât despre fundamentarea teoretică a hermeneuticii literare, nu poate fi încă vorba¹⁵. Eforturile de întemeiere teoretică, atâtea câte sunt, nu depășesc, în spațiul românesc, de cele mai multe ori, dimensiunile unor capitole propedeutice la lucrări de hermeneutică practică.¹⁶ Mai des întâlnite sunt, la noi, lucrările de hermeneutică practică sau aplicată, neomologate ca atare de critică în epoca în care au apărut.

În contextul evoluției generale a hermeneuticii și al extremei ei specializări, nu întotdeauna benefice, căci excesele nuanțării erodează caracterul sintetic și vocația integralistă definitorii pentru această știință, hermeneutica literară își poate delimita statutul prin identificarea obiectivelor pe care și le propune și prin precizarea relațiilor pe care le are cu celelalte tipuri de hermeneutică, precum și cu celelalte științe interpretative. Sintetizând datele de până acum, hermeneutica literară este o hermeneutică specială, parte integrantă a hermeneuticii generale. Ca disciplină interpretativă, hermeneutica literară funcționează după anumite reguli și principii liber

¹⁵ Ar fi, totuși, niște excepții, precum cartea lui Aurel Codoban, *Semn și interpretare. O introducere postmodernă în semiologie și hermeneutică*, ed.cit., utilă unei teorii a hermeneuticii literare. La fel de utile sunt, evident, cărțile de teoria lecturii (și relecturii) datorate lui Paul Cornea, Matei Călinescu ori Gelu Ionescu.

¹⁶ A se vedea, în special, lucrările lui Adrian Marino, amintite deja: *Hermeneutica ideii de literatură*, *Hermeneutica lui Mircea Eliade*, chiar volumele *Biografia ideii de literatură*.

alese, însă aflate totdeauna în corelație cu obiectivele propuse. Obiectivul central sau de fond al hermeneuticii literare îl constituie relevarea și (re)construcția sensurilor originare ale operei (textelor) literare, obiectiv la care se poate ajunge pe una sau mai multe dintre căile de mai jos: descrierea și (re)construirea lumii proiectate / create (iar nu reflectate) de operă, prin analiza miturilor și /sau a simbolurilor, prin abordarea fenomenologiei experienței estetice (întâi de toate, o experiență a lecturii, suscitând o hermeneutică axată pe receptor și pe productivitatea lecturii) etc.

Generalizarea metodei hermeneutice în studiile literare după Schleiermacher, așadar din romantism încoace, a transformat critica și istoria literară (științe corelative, după cum se știe), a favorizat dezvoltarea comparatismului literar și, o dată cu acesta, a favorizat dezvoltarea teoriei literaturii (primii mari teoreticieni apar în prima jumătate a secolului al XX-lea). În timp, după cum arată unii cercetători ai fenomenului¹⁷, teoria literară s-a dezvoltat și ca teorie a literaturii comparate, ceea ce s-a regăsit, mai târziu, ca poetică comparată (*die vergleichende Poetik*). Numai că, dezvoltarea teoriei literaturii comparate și a teoriei literare în sine ar fi greu de imaginat în afara utilizării, mai mult sau mai puțin empirice, a metodei hermeneutice, chiar când hermeneutica trecea drept simplu talent speculativ. În general, hermeneutica a fost admisă ca necesară ori de câte ori a fost vorba despre o abordare ontologistă a operei. Și în perioada structuralismului triumfător, abordările hermeneutice nu au lipsit, chiar dacă nu au format nici pe departe prim-planul dezbaterilor. Mai ales după declinul triumfalistelor științe pozitive și neopozitiviste ale literaturii, atenția s-a îndreptat și se îndreaptă tot mai mult spre hermeneutica istorică, de tradiție creștină sau de altă confesiune (Cabala, de exemplu), ca și spre hermeneutica filosofică (Heidegger, Gadamer și Ricoeur), estetica fenomenologică (Roman Ingarden, Mikel Dufrenne ș.a.), spre *hermeneutica miturilor și a simbolurilor* (Gilbert Durand, Mircea Eliade, Paul Ricoeur).

În contextul dezvoltării aproape aiuritoare a disciplinelor specializate în studierea diferitelor elemente de estetică, poetică sau de stilistică în anii secolului al XX-lea, se ridică o întrebare: știut fiind că hermeneutica nu se poate lipsi de elementele furnizate de estetică, stilistică, poetică, *la care estetică, la care poetică și la care stilistică apelăm în cadrul interpretării noastre?* Sunt acestea în acord epistemologic de principiu cu hermeneutica pe care o practicăm? Răspunsul nu este ușor de dat. Credem că un răspuns de natură să estompeze, dacă nu să înlăture, toate suspiciunile necesită un ocol prin *filosofia artei și filosofia limbajului* – în care își au întemeierea toate tipurile de poetică și de stilistică. Nu trebuie ignorate nici teoriile receptării, ale lecturii și (re)lecturii, fără de care interpretarea operei de artă literară ca univers al experienței estetice ar fi imposibilă. Acestea reprezintă, după opinia noastră, orizonturile care ar permite alegerea în cunoștință de cauză, și nu din capriciul urmării unor mode științifice și culturale, a acelor fundamente care să garanteze, din punct de vedere epistemologic, validitatea demersurilor hermeneutice întreprinse pe teritoriul literaturii.

¹⁷ Cf. Adrian Marino, *Comparatism și teoria literaturii*, traducere de Mihai Ungurean, Iași, Editura Polirom, 1998, p. 19.

Literary Hermeneutics between Old and New Epistemological Paradigms in Cultural Sciences

After the fragmentation of the literary research during the past decades due to excessive specialization, global approaches and comprehensive perspectives founded on inter- and pluridisciplinarity have proved their necessity. In advanced research carried all over Europe and worldwide, the contribution of cultural studies to the development of literary studies is highly important, while cultural studies themselves could never ignore the large and complex research field represented by the literary works. The science that can efficiently and economically monitor the communication between the cultural and the literary studies, following the transitions both ways, is called literary hermeneutics – a discipline with a still indeterminate place within the Romanian cultural and academic panorama. Literary hermeneutics is able to offer the due parameters or even the heuristic model for the new methodological synthesis which has imposed itself as an imperious necessity. The indeterminate place of the discipline inside the Romanian literary studies has as main reasons the ignorance of the tremendous heuristic and epistemological advantages that such a discipline may bring to literary research, on one hand, and the ignorance or inadequate reception of certain Romanian contributions to hermeneutics, on the other.